

מכון הדר

MECHON HADAR

שנת השבע: על שביתה ושמייטה

ר' אביטל הוכשטיין – hochstein@hadar.org

פרשת בהר-בחוקותי, תשע"ז

ויקרא כה:א'-ז'

וַיִּדְבַר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּהַר סִינַי לֵאמֹר: דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם כִּי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָנֹכִי נֹתֵן לָכֶם וְשָׁבַתָּה הָאָרֶץ שִׁבְתָּ לָּהּ: שֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרַע שָׂדֶךָ וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְמַר כַּרְמְךָ וְאָסַפְתָּ אֶת תְּבוּאָתָהּ: וּבִשְׁנֵה הַשְּׁבִיעִית שִׁבַת שְׁבַתֹּן יִהְיֶה לָאָרֶץ שִׁבַת לָהּ שָׂדֶךָ לֹא תִזְרַע וְכַרְמְךָ לֹא תִזְמַר: אֵת סְפִיטָה קְצִירְךָ לֹא תִקְצֹר וְאֵת עֲנָבֶיךָ גְזִירְךָ לֹא תִבְצֹר שְׁנַת שְׁבַתֹּן יִהְיֶה לָאָרֶץ: וְהָיְתָה שִׁבַת הָאָרֶץ לָכֶם לְאָכְלָהּ לָהּ וּלְעֶבְדָּהּ וּלְאִמָּתָהּ וּלְשִׁכְרָהּ וּלְתוֹשֵׁבָהּ הַגֵּרִים עִמָּךְ: וּלְבִהְמֹתָהּ וּלְסוּיָהּ אֲשֶׁר בְּאֶרְצָהּ תִּהְיֶה כָּל תְּבוּאָתָהּ לְאָכְלָהּ.

פרשתנו פותחת בצו לשבות בשנה השביעית. בספר שמות אנו מוצאים ציווי דומה, אם כי שני המקורות מתארים את שנת השבע במונחים שונים היוצרים חוויות שונות וייחודיות. בשורות הבאות נשווה בין שני המקורות.

הפנייה בספר ויקרא היא אל כל ישראל, כציבור, והיא מותנית בכניסה אל הארץ: "כי תבואו אל הארץ". מי שעליה לשבות היא הארץ עצמה: "ושבתה הארץ", והשביתה מוגדרת כעניין תאולוגי: "שבת לה".

ההתנהגות בשנה השביעית מתוארת בראש ובראשונה בניגוד להתנהגות שלא בשנה השביעית. שש שנים עובדים ישראל בשדות – זורעים, זומרים ואוספים את התבואה. בניגוד לכך עומדת השנה

השביעית, שבה "שדך לא תזרע וכמרך לא תזמור"; לא קוצרים ולא בוצרים, על מנת שלארץ תהיה "שנת שבתון". למעשה, מוגדרת שנת השבתון כשנה של ציוויי "לא תעשה". היא מאופיינת על פי מה שלא עושים בה. במשך שש שנים חווה האדם רצף של פעילות, ואילו בשנה השביעית הוא נדרש לחוסר פעילות. גם הדרישה שלא לעשות מוגדרת מתוך נקודת מבט תאולוגית: "שבת לה".

תוצרת הארץ באותה שנה מיועדת לאכילה, בראש ובראשונה "לך" וכך גם "לעבדך ולאמנתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך: ולבהמתך ולחיה אשר בארצך". כמעט כל האוכלים מוגדרים על פי ייחוסם לאדם שהוא נמען הצו.

מוקד השנה השביעית הוא השבתון. השורש ש.ב.ת. חוזר ומופיע בפסוקים שבע פעמים, ומבטא בראש ובראשונה הימנעות מעבודה – הימנעות אנושית שתוצאתה היא שבת עבור הארץ. אסור לאדם לפעול ולנתב את הגדילה באותה שנה, אין הוא רשאי להפעיל תחבולות על הטבע או להשתמש בכוחו ורצונו על האדמה. אולם, שבת הארץ אינה מתבטאת בכך שהארץ איננה פעילה, אלא שהיא פעילה בלי הכוונתו של האדם, מבלי שהוא מפעיל כוחו עליה. זהו זמן שבו האדם מוזמן להתבונן בטבע מבלי לפעול ביחס אליו, להיזקק לו מבלי להשפיע עליו. השנה השביעית של ספר ויקרא מצוה על האדם חוסר מעש, על אף צרכיו ותלותו באדמה, וחרף אחריותו לאחרים התלויים בו. עליו לסמוך עליה, להיות תלוי בה, לתת בה אמון.

הפסוק הפותח את החטיבה מספר: "וידבר ה' אל משה בְּהַר סיני לאמר: ... וְשַׁבְּתָה אֶרֶץ". הפסוקים ממקמים את הציווי בהר סיני – רגע הדיבור האלוהי הגדול אל בני האדם. אם כן, מסגרת זו מבהירה כי שבת הארץ היא חלק מהקשר הבסיסי שבין אלוהים לאדם, ומציעה להבין את השנה השביעית מתוך זווית ראייה זו. זה מקומו של המטען התאולוגי העולה בפסוקים בביטוי 'שבת לה'. בשנה השביעית על האדם להישען, להכיר בכוחו המוגבל, לסמוך ולבטוח באל.

מקומם של הדברים בהר סיני מתעצם במדרש: בספר שמות מתואר משה המקריא 'ספר ברית' לכל ישראל: "ויקח סֵפֶר הַבְּרִית, ויקרא באזני העם; ויאמרו, כל אשר-דָּבַר ה' נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע" (שמות כד, ז'). לאחר הקראה זו וקבלת הדברים על ידי ישראל מבצע משה טקס של כריתת ברית בין ישראל

לאֱלוֹהִים: "וַיִּקַּח מִזְשָׁה אֶת-הַדָּם, וַיִּזְרַק עַל-הָעֵם; וַיֹּאמֶר, הֲנִיָּה דַם-הַכֹּהֲנִית אֲשֶׁר כָּרַת ה' עִמָּכֶם, עַל כָּל-הַדְּבָרִים, הָאֵלֶּה" (שם, ח').

במכילתא דרבי ישמעאל מתקיים דיון בשאלה מה הקריא משה לבני ישראל באותם רגעים. תשובתו של ר' ישמעאל היא, שהיו אלה פסוקים מפרשות בהר-בחוקותי וביניהם הפסוקים שבהם אנו עסוקים. קבלת החוקים האלו על ידי ישראל היא הבסיס לקבלת המצוות כולם בהר סיני.¹

אם כן, קבלת דיני השנה השביעית מובנת במדרש כדבר בסיסי שקושר את ישראל לאלוהיו. הדברים נובעים, אולי, מן ההכרה שהשנה השביעית מזמינה אותנו לפתח מודעות לתלות האנושית בטבע, באל. מודעות לתלות היא חלק בסיסי מכל קשר והכרחית גם לקשר עם אלוהים, ומתוך כך היא בסיס לקבלת המצוות כולן.

בספר שמות מופיע צו שמיטה שונה מאוד באופיו:

שמות כג, י'-י"א

וְשֵׁשׁ שָׁנִים, תִּזְרַע אֶת-אֲרְצְךָ; וְאָסַפְתָּ, אֶת-תְּבוּאָתָהּ. וְהִשְׁבִּיעַת תִּשְׁמַטְנָהּ וְנִטְשָׁתָהּ, וְאָכְלוּ אֲבִינִי עִמָּךְ, וַיִּתְּרֶם, תֹּאכַל חֵיט הַשְּׂדֵה; כִּן-תַּעֲשֶׂה לְכַרְמְךָ, לְוַיְתֵךְ.

כאן, תיאור מצוות השמיטה נאמר בלשון יחיד כבר מן הפסוק הראשון. מפסוקי ספר שמות עולה כי האדם הוא נמען הצו. הארץ איננה הישות השובתת; הפועל ש.ב.ת. איננו מופיע בפסוקים שבספר שמות כלל בהקשר זה. בשונה מספר ויקרא, כאן מיוחסת לארץ שייכות: "ארצך". הציווי בשנה השביעית הוא תוצר של השייכות הזו: "והשביעית תשמטנה ונטשתה". שש שנים זוהי ארצך, אולם

¹ מכילתא דרבי ישמעאל יתרו – מסכתא דבחדש פרשה ג
"ר' ישמעאל אומר, בתחלת הענין מה הוא אומר, 'ושבתה הארץ שבת לה' – שש שנים תזרע שדך וגו', שמטים ויובלות ברכות וקללות; בסוף הענין מה הוא אומר, 'אלה החוקים והמשפטים והתורות'. אמרו: מקבלין אנו עלינו. כיון שראה שקבלו עליהם נטל הדם וזרק על העם, שנאמר: 'ויקח משה את הדם ויזרק על העם'. אמר להם, הרי אתם קשורים ענובים תפוסים, מחר בואו וקבלו עליכם המצוות כולן"

בשנה השביעית בעלות זו נעזבת. האדם נדרש להתנהל כמי שאין לו בעלות, וזאת על ידי נטישה, הפקרה למעשה, שמטיטה ועזיבה של ארצו.

אמנם, גם בספר שמות מתוארת ההתנהגות בשנת השמיטה מתוך הנגדה להתנהגות שלא בשנת השמיטה: "שש שנים תזרע ... ואספת....: והשביעית תשמטנה ונטשתה". אולם, בעוד שבספר ויקרא הפער בין שש השנים לשנה השביעית הוא בעבודה לעומת חוסר עבודה, בהיתר לפעול למול האיסור לפעול, בין עשה ללא תעשה, הרי שבספר שמות ההנגדה שונה. ראשית, השנה השביעית מאופיינת בספר בעשייה חיובית ולא רק באיסורי עשייה, במצוות עשה ולא רק במצוות לא תעשה; שנית, תוכן הצו איננו הימנעות מפעולות אלו ואחרות, אלא שעל האדם לעזוב ולשחרר את אדמתו מאחיזתו שלו. בעוד שבמשך שש שנים אנו בעלים ובעלי חזקה על אדמותינו הרי שבשנה השביעית אנו נדרשים לוותר על נחלותינו, לוותר על קניינינו בארץ.

המדרש דורש מן האדם לבצע פעולה המנכיחה את עזיבת הבעלות על הארץ, ומסביר שלא די בחלוקת הפרות לעניים, אלא שצריך לפתוח את שערי השדה ולהוריד את גדרותיו:

מכילתא דרבי ישמעאל משפטים – מסכתא דכספא פרשה כ

'ונטשתה', מפני מה אמרה תורה? לא שיאכלו אותה עניים? הרי אני מכניסה ומחלקה לעניים!
תלמוד לומר: 'והשביעית תשמטנה' – 'ונטשתה' מגיד, שפורץ בה פרצות.

אחת התוצאות של היעדר בעלות היא גם שמה שצומח מן האדמה איננו נגיש למי שהיה בעליה למשך שש שנים. כך, בניגוד לספר ויקרא שבו "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה", הרי שבספר שמות הבעלים המקוריים אינם בין מי שמותר להם לאכול, אלא "ואכלו אביוני הארץ ויתרם תאכל חית השדה". יש בשנה זו רגע של היפוך: מי שהם על פי רוב הבעלים, בשנה זו אינם בין האוכלים מפרות הקרקע.

מטען מרכזי אחד חסר לגמרי מתיאור השמיטה בשמות: המטען התאולוגי. האלוהים איננו מוזכר בפסוקים כלל. מרחב הפעולה של השמיטה בשמות הוא המרחב האנושי. חסר זה מחזק את ממד

ההיפוך החברתי שמייצרת שנת השמיטה בספר שמות: זו שנה שבה הבעלים האנושיים אינם עוד בעלים, ומי שעל פי רוב רעבים ונעולים בחוץ בשנה זו מוזמנים פנימה.

ולסיכום:

כאנשי העולם המודרני רובנו מנותקים מאדמה אך בבעלותנו חפצים לרוב. שנת השבע מלמדת אותנו מחד על מוגבלות כוחנו, ודורשת מאיתנו להכיר בממד התלות שבחינו, כפי שעולה מפסוקי ויקרא. בנוסף, היא דורשת מאיתנו להסיר בעלות אולי כבסיס לחוויה של שוויון בין בני אדם כפי שעולה מפסוקי ספר שמות. ויש מקום לשאול על משמעות התיאורים וההבדלים. למשל: בעוד שבת הארץ בספר ויקרא ממחישה מציאות של תלות, הרי שהשמיטה של ספר שמות מזמינה אותנו לחוות אֵין. האם אלו שני צדדים של אותו מטבע או שלא בהכרח? אלו קשרים מייצרת כל חוויה: שמא תלות היא חוויה שיש בה להעצים קשרים או להמחיש אותם, בעוד אֵין היא חוויה מנתקת או משחררת? ומהם זמנים בהם יש צורך ב'שבת הארץ', שבת לה' המבהירים תלות בטבע, באל, ומתי צורך בשמיטה הממחישה חוסר בעלות ואֵין?

אלו שאלות שערים אנו עוזבים את פרשות בהר – בחוקותי ועימם עוברים אנו למחשבה לסיכום ספר ויקרא.

פרידה מספר ויקרא – "וְאֶתְהַבְתָּ לְרֵעֶךָ כְּמוֹדֶ: אָנִי, ה' " (ויקרא יט, י"ח)

שורות אלו חותמות את עיסוקנו הנוכחי בספר ויקרא. ספר ויקרא אינו מקבל את ההבחנה בין ציוויים שהם 'בין אדם למקום' לבין כאלה שהם 'בין אדם לחברו'. הספר משרטט מסגרת תאולוגית למצוות חברתיות ובין אישיות, ובמקביל ונותן מסגרת חברתית למצוות תאולוגיות ולרגעים שהם לכאורה רק בין האדם למקום.

כך, נוגעים הקרבנות גם במצבים בין אישיים, למשל פרשת ויקרא המסתיימת בקרבן שיש להביא אם אדם בוחר שלא להשמיע קול ולא לקחת אחריות במצבים חברתיים (פרשת ויקרא)²; עם מות בני

² פרשת ויקרא תשע"ז, "אם לא יגיד ונשא עוונו", כאן.

אהרון אנו לומדים שיש לתת מקום לתובנות אנושיות על פני הנטייה להחמיר (פרשת שמיני);³ הפרק העוסק בנגע הצרעת מלמד שיעור בדיני ראייה, לפיו אף שהאדם בעל הנגע ניגש אל הכהן, נציג האל המשרת בקודש, הרי שבעצם נבנה לפנינו מערך חברתי שלם (פרשות תזריע-מצורע);⁴ וכך גם בפרשתנו, בה מצוות השנה השביעית העוסקת בגם הסרת בעלות ובצמצום של מעמדות חברתיים המושפעים משאלת הבעלות, מוגדרת כ"שבת לה".

ספר ויקרא מסתיים בהצהרה כי הדברים מקורם בסיני, אולם נמעניהם הם לא רק אהרן ובניו, אלא בני ישראל: "אַלֶּה הַמִּצְוֹת אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהַר סִינַי" (ויקרא כז, ל"ז). ספר ויקרא, אם כן, מזהיר אותנו לבל נטעה לחשוב שעיסוקנו במרחב הקודש אין לו השפעה על חברתנו האנושית, ולבל נטעה לחשוב שהתנהלותנו האנושית אין לה משמעות תאולוגית.

³ פרשת שמיני תשע"ז, "בקרובי אקדש", כאן.
⁴ פרשת תזריע-מצורע תשע"ז, "נושא, נשוא, מושא", כאן.